

ПРО ФРАГМЕНТАЦІЮ ПЛАСТИН НА ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНІЙ СТОЯНЦІ ІВАШКІВ VI

Стаття присвячена аналізу фрагментованих у давнину пластинчатих сколів пізньопалеолітичної стоянки Івашків VI в Побужжі в процесі їх ремонту. На підставі даних трасології, морфології та планіграфії розглядаються питання фрагментації пластин.

Дослідження колекцій пам'яток пізнього палеоліту Побужжя виявило тенденцію до фрагментації пластин. Цілі пластини, також як і вироби із вторинною обробкою з них, на більшості пам'яток складають 13—20 % від загальної кількості пластин, на кінець пізнього палеоліту та в мезоліті — менше 10 %¹.

На пізньопалеолітичних стоянках Івашків VI та Серединний Горб, колекції яких вивчені трасологічно², серед функціонально виділених знарядь переважають пластини. Причому, цілих пластин (у тому числі і вторинно оброблених) незначна кількість, основну масу складають фрагменти пластин — проксимальні і дистальні кінці пластин та медіальні сегменти. Так, в Івашкові VI цілих пластин серед знарядь 9,1 %, на Серединному Горбі — 10,5 %. Відповідно фрагменти пластин складають 90,9 та 89,5 %. Серед фрагментів найбільша кількість проксимальних кінців (в Івашкові VI — 39,4 %, на Серединному Горбі — 42,1 %) і медіальних сегментів (в Івашкові VI — 35,3 %, на Серединному Горбі — 30,9 %). Сумарно проксимальні кінці і медіальні частини складають в Івашкові VI 74,7 %, на Серединному Горбі — 73,0 %. Дистальні кінці пластин серед функціональних знарядь складають в Івашкові VI — 16,2 %, на Серединному Горбі — 16,4 %. Очевидно, цифри ці сповна зіставлені і близькі за своїми значеннями, а отже, не випадкові.

На кінець пізнього палеоліту, коли широкого застосування набула вкладишева техніка, використання цілих пластин звелось до мінімуму. Їх дробили на фрагменти, які могли бути використані практично для всіх видів знарядь. Підтвердженням цієї думки є проведений аналіз пластинчатих сколів, зламаних у давнину та використаних як знаряддя, або покинутих як дебітаж. В процесі ремонту нами були підклеєні фрагментовані вироби. Відновлення виробу за давнім зломом є одним із типів аплікацій поряд із послідовністю зколювання та переоформленням знарядь³.

На стоянці Івашків VI реставровано п'ять груп виробів згідно з трасологічними визначеннями:

1. Аплікація знарядь з однаковими функціями та однаковою кількістю робочих лез.
2. Аплікація знарядь з однаковими функціями, одна з частин яких має іншу функцію або інше лезо.
3. Аплікація знарядь з фрагментами пластин без слідів використання.
4. Аплікація знарядь, пов'язаних з обробкою одного матеріалу.
5. Аплікація знарядь, пов'язаних з обробкою різних матеріалів (див. табл.).

Розглянемо ці групи послідовно (рис. 1). До першої групи належать знаряддя, які з великою ймовірністю можна назвати зламаними внаслідок роботи. Це ніж з двома лезами з квадрата Б 4, який аплікується з аналогічним виробом з квадрата А 3 (1973 р.). Морфологічно обидва ножі є медіальними фрагментами однієї великої пластини (рис. 2, 1). Різчик однолезовий для деревини з квадрата Г 4 підійшов до аналогічного виробу з квадрата Д 5 (1975 р.). Морфологічно обидва різчики є проксимальним і дистальним кінцями однієї великої пластини (рис. 2, 2). Два фрагменти ножа з двома лезами з квадрата Б 3 (1975 р.) підбираються один до одного як два медіальних сегмента однієї середньої пластини (рис. 2, 3). Стругальний ніж з одним лезом для деревини з квадрата Б 1 (1973 р.) аплікується з

аналогічним знаряддям з шару 1 розкопу 1973 р. Морфологічно, це дистальний і проксимальний кінці однієї великої пластини (рис. 2, 4).

Таким чином, перелічені вище знаряддя підібрані з частин у цілі пластини або їх більш великі фрагменти. Реставровані частини пластин мають однакові функції і знайдені на відстані до 1 м, що дозволяє припускати їх поломку внаслідок використання у роботі. Три вкладиші мисливської зброї з двома лезами з квадрата А 6 (1975 р.) утворюють цілу мікропластину з проксимального і дистального кінців та медіального сегмента (рис. 2, 5). Імовірно, цей вкладиш було принесено сюди разом із мисливською здобиччю.

Деякі із зламаніх в процесі утилізації знарядь було використано вдруге, про що свідчить набута ними нова функція. Так, різчик з одним лезом для кістки та рогу з квадрата В 6 (1975 р.) підійшов до різчика з таким же лезом на стругальному однолезовому ножі для кістки та рогу з того ж квадрата. Морфологічно, це дистальний кінець пластини, який зношений, і проксимальний кінець тієї ж пластини з мікрорізцевим зколом на куті зламу (рис. 2, 6). Коли пластину зі скошеним кінцем була цілою, нею працювали як різчиком. Після зламу лева мікрозколом, з тієї частини пластини яка залишилася, було зроблено новий різчик, що згодом був використаний як стругальний ніж, або навпаки.

Однолезовий ніж з квадрата Г 2 складає аплікацію з різчиком з одним лезом для деревини на ножі з одним лезом з квадрата В 1, та однолезовим ножем з квадрата Г 2 (1973 р.). Морфологічно, до проксимального кінця великої пластини підбираються два медіальні сегменти тієї ж пластини (рис. 2, 7). У процесі роботи ножем пластини розпалася на три фрагменти, середній з яких було використано потім вдруге як різчик для деревини. Скобель з одним лезом для кістки та рогу з квадрата Г 1 підійшов до різця з одним лезом для кістки і рогу на однолезовому скобелі для таких же кістки та рогу з квадрата Б 4 (1973 р.). Морфологічно, скобель являє собою фрагмент повздовжнього зколу з нуклеуса, комбіноване знаряддя — кутовий різець на медіальному сегменті великої пластини (рис. 2, 8). Після поломки скобеля з одного фрагмента було зроблено різець. Відстані між місцями, де були знайдені ці знаряддя, — до 1 м, і лише в одному випадку складають 3 м.

З цими знаряддями, серед яких після поломки одному з фрагментів була надана інша функція, межує група з трьох реставрованих знарядь, у яких після зламу в одного з фрагментів з'явилося друге лезо. Дволезовий ніж з квадрата Д 4 (1975 р.) утворює аплікацію з ножем з одним лезом з квадрата Д 3 (1975 р.). Морфологічно, це знаряддя являє собою два медіальні сегменти однієї середньої пластини (рис. 2, 9).

Дволезовий ніж з квадрата Г 2 підійшов до ножа з одним лезом з квадрата Г 3 (1974 р.). Морфологічно ніж з двома лезами являє собою проксимальний кінець середньої пластини, а ніж з одним лезом — медіальний сегмент цієї ж пластини, який поширюється до великих розмірів (рис. 2, 10).

До ножа з двома лезами з квадрата В 1 (1974 р.) підійшов однолезовий ніж з того ж квадрата. Ніж з двома лезами являє собою проксимальний кінець середньої пластини, ніж з одним лезом — її медіальний сегмент (рис. 2, 11).

Аплікації знарядь	Кількість аплікацій	Кількість кременів	Відстань, м	
Аплікації знарядь з однаковими функціями та однаковою кількістю робочих лез	5	11	11	—
Аплікації знарядь з однаковими функціями, одна з частин яких має іншу функцію або інше лезо	6	13	11	2
Аплікації знарядь з фрагментами пластин без ретуші і слідів використання	7	14	8	6
Аплікації знарядь, пов'язаних з обробкою одного матеріалу	1	2	—	2
Аплікації знарядь, пов'язаних з обробкою різних матеріалів	7	15	5	10
Всього	26	55	35	20

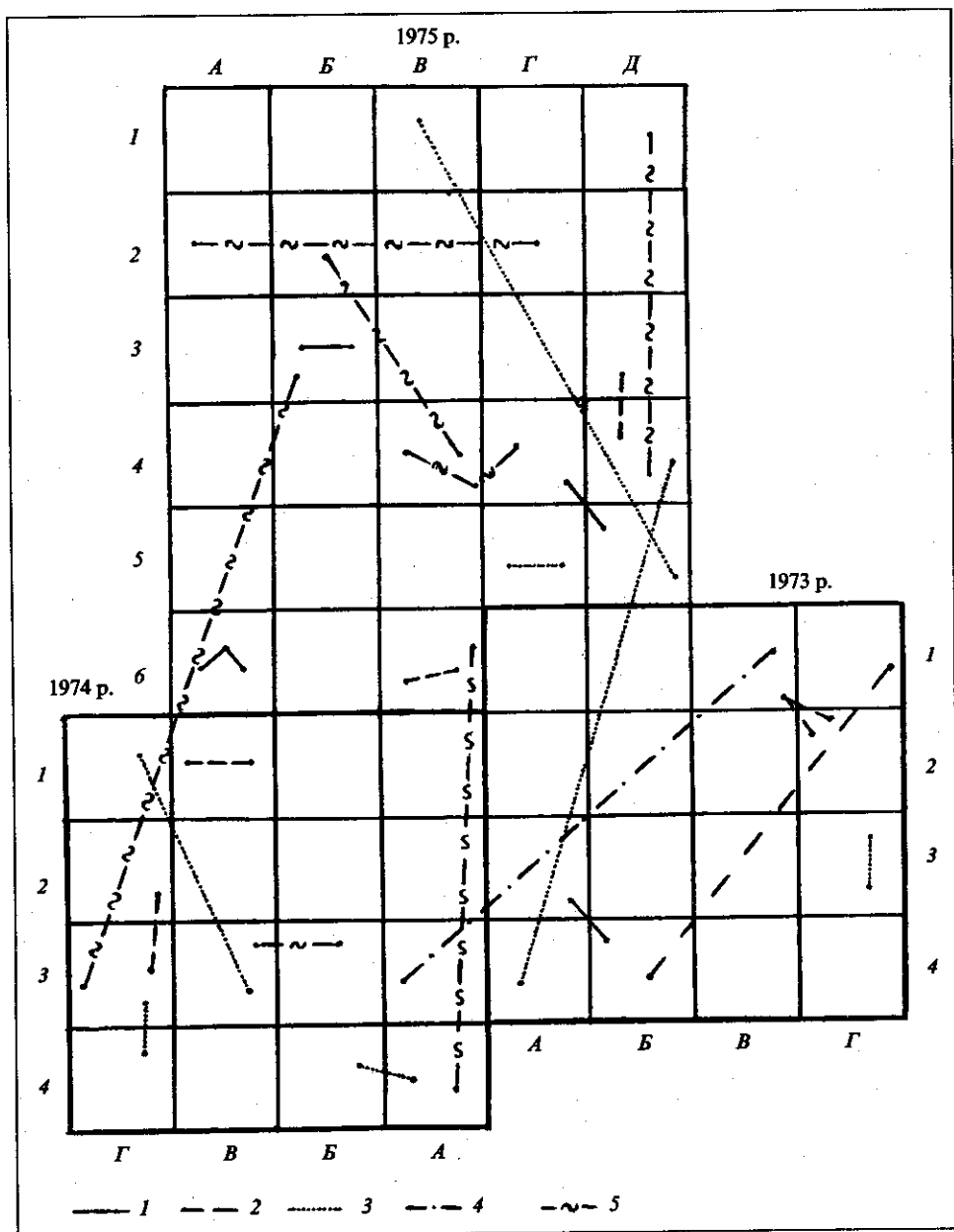

Рис. 1. Схематичний план розташування підібраних крем'яних виробів на стоянці Івашків VI. Умовні позначення: 1 — аплікації знарядь з однаковими функціями та однаковою кількістю робочих лез; 2 — аплікації знарядь з однаковими функціями, одна з частин яких має іншу функцію або інше лезо; 3 — аплікації знарядь з фрагментами пластин без ретуші і слідів використання; 4 — аплікації знарядь, пов'язаних з обробкою одного матеріалу; 5 — аплікації знарядь, пов'язаних з обробкою різних матеріалів.

Таким чином, говорити про поломку цих знарядь у процесі роботи дозволяє одна і та ж сама функція для всіх фрагментів, що підбиралися, та близька відстань, на якій вони були знайдені. Практично всі вони походять з одного квадрата або з сусідніх. Деякі з фрагментів зламаних знарядь отримали потім іншу функцію або інше лезо.

Окрім того, були виявлені знаряддя, які апліковані нами з фрагментами заготовок, тобто одна частина пластини була функціональним знаряддям, інша — не мала слідів роботи. Дволезовий ніж з квадрата В 5 (1975 р.) підійшов до пластини без ретуші і слідів роботи з того ж самого квадрата. Морфологічно, ножем

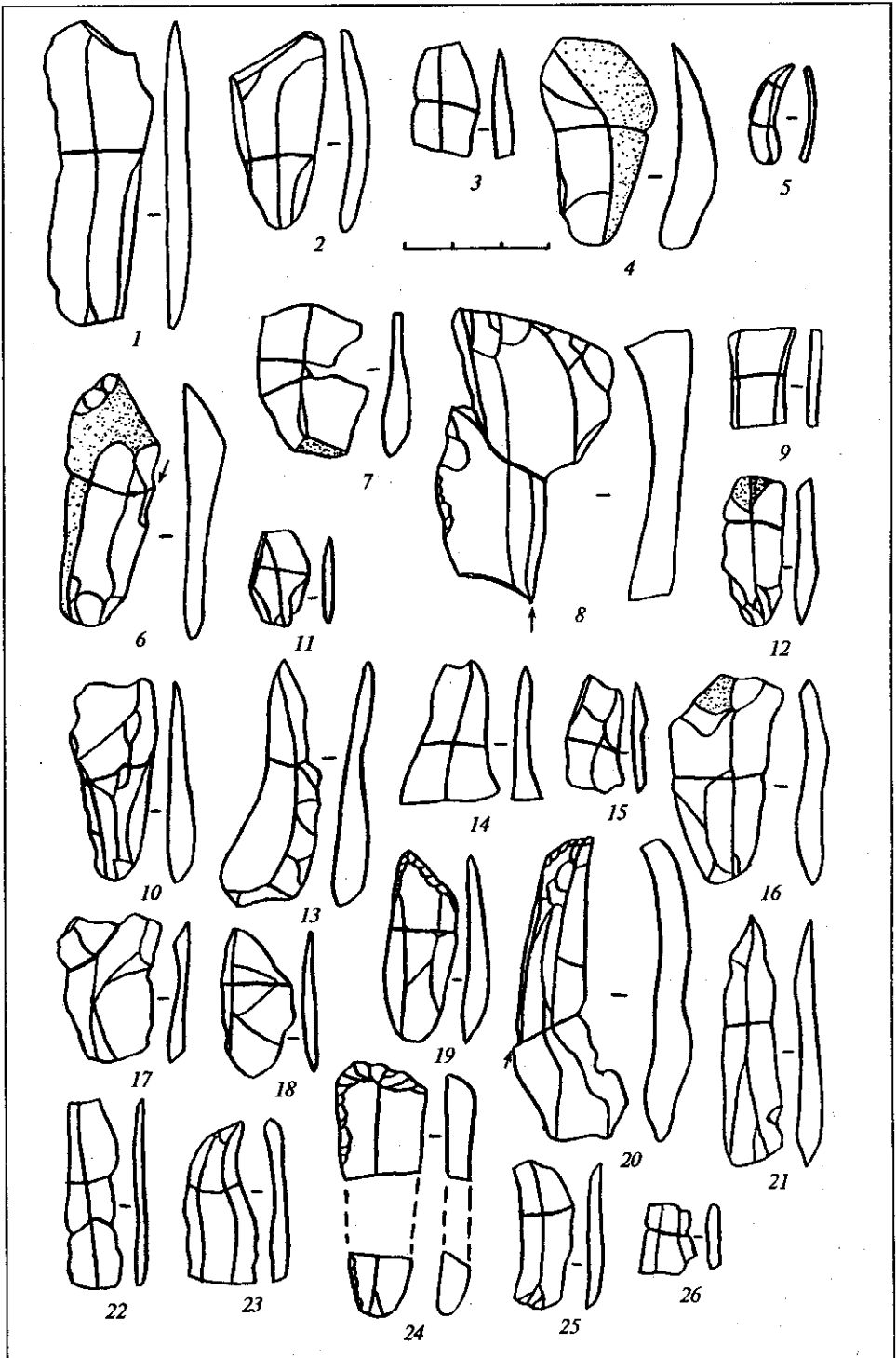

Рис. 2. Аплікації крем'яних виробів стоянки Івашків VI.

був проксимальний кінець середньої пластини, а пластина без ретуші являла собою медіальний сегмент тієї ж пластини (рис. 2, 12). Та ж ситуація і з різчиком з одним лезом для деревини з квадрата А 4, який склав аплікацію з мікропластиною без ретуші і слідів використання з квадрата Б 4 (1974 р.). Морфологічно різчиком є проксимальний кінець великої пластини, до якого підібраний її дистальний кінець, що звужується до мікропластини (рис. 2, 13).

Однолезвий різчик для деревини на дволезовому ножі з квадрата Г 1 аплікується з фрагментом пластини без ретуші і слідів використання з квадрата В 3 (1974 р.). Морфологічно, комбіноване знаряддя є дистальним кінцем середньої пластини, пластина без ретуші — медіальний сегмент тієї ж пластини, що поширюється до великих розмірів (рис. 2, 14).

До однолезового різчика для деревини на ножі з одним лезом з квадрата Г 3 (1973 р.) підбирається фрагмент пластини без ретуші і слідів використання з того ж квадрата. Морфологічно, комбіноване знаряддя являє собою проксимальний кінець середньої пластини, пластина без ретуші — її дистальний кінець (рис. 2, 15).

Дволезовий стругальний ніж для дерева з квадрата В 1 складає аплікацію з пластинною без ретуші і слідів використання з квадрата Д 5 (1975 р.). Морфологічно, стругальний ніж являє собою проксимальний кінець великої пластини, пластина без ретуші — медіальний сегмент тієї ж пластини (рис. 2, 16). Дволезовий стругальний ніж для деревини з квадрата Г 4 підійшов до пластини без ретуші і слідів роботи з квадрата Г 3 (1974 р.). Морфологічно, стругальний ніж — це медіальний сегмент цієї ж пластини, який звужується до середніх розмірів (рис. 2, 17).

Технічно важко уявити роботу ножем, різчиком або стругальним ножем, леза яких на проксимальних кінцях пластин, а тримати їх треба було за гострий, після зламу, медіальний сегмент або тонкий дистальний кінець, хіба лише вони були не вставлені в руків'я. Саме вставкою в руків'я можна було б пояснити відсутність слідів роботи на медіальних та дистальних частинах пластин. З іншого боку, ці знаряддя повинні були мати зйомні руків'я, оскільки практично всі вони дволезові або комбіновані. Логічніше було б припустити, що пластини були фрагментовані до того, як їх визначені частини були утилізовані.

Усі шість вищезгаданих знарядь, що підібрані з фрагментами заготовок без слідів використання у роботі, якщо використовувалися в руків'ях, були зламані внаслідок роботи. Про це свідчить і місцезнаходження їх частин на одному або суміжних квадратах, хоча не виключено, що фрагментація пластин і робота одним із фрагментів відбувалися на одному місці. Розташування знаряддя і фрагмента пластини, що підбирається до нього, на значній відстані, ймовірно, може бути доказом того, що до знаряддя обиралася визначена частина пластини, інша ж, як зайва, залишалася на місці. Про це свідчить знахідка ножа з одним лезом з квадрата А 4 (1973 р.), який утворює аплікацію з лусочкою з квадрата Д 4 (1975 р.). Відстань між ними не менше 5 м. Морфологічно, ніж являє собою проксимальний кінець середньої пластини, лусочка — дистальний кінець тієї ж пластини (рис. 2, 18).

З іншого боку, говорити про поломку знарядь, до яких підбираються фрагменти пластин, без слідів використання лише на підставі відстані між ними і припущення застосування знарядь в руків'ях, в які вставлялися саме частини без слідів утилізації, складно. Складно тому, що набагато більше прикладів підбору в одне ціле знарядь, різних не лише за своїми функціями, але й за матеріалами, які оброблялися.

Відомий лише один випадок аплікації знарядь, пов'язаних з обробкою одного й того ж матеріалу, але з різними функціями. Свердло для кістки й рогу з квадрата В 1 (1973 р.) підбирається до однолезового різця для кістки й рогу на стругальному ножі з одним лезом для кістки й рогу з квадрата А 3 (1974 р.). Морфологічно, свердло являє собою пластину зі скошеним кінцем на дистальній частині, а комбіноване знаряддя — проксимальний кінець тієї ж середньої пластини (рис. 2, 19). Відстань між частинами, що підбираються, — 4 м.

Значно більше прикладів підбору знарядь, пов'язаних з обробкою різних матеріалів. Подвійний різець для кістки й рогу з квадрата Г 3 (1974 р.) підійшов до ножа з двома лезами з квадрата Б 3 (1975 р.). Морфологічно, різець являє собою комбінований виріб — пластину зі скошеним кінцем — кутовий різець на дистальному кінці середньої пластини, ніж — медіальний сегмент тієї ж пластини (рис. 2, 20).

Проколка з квадрата Д 1 складає аплікацію з різчиком з одним лезом для деревини з квадрата Д 4 (1975 р.). Морфологічно, проколка є дистальним кінцем середньої пластини, різчик — медіальний її сегмент (рис. 2, 21).

Дволезовий ніж з квадрата Б 2 підійшов до різчика з двома лезами для деревини на стругальному ножі з двома лезами для деревини з квадрата В 4 (1975 р.).

Морфологічно, ніж є дистальним кінцем середньої пластини, а комбіноване знаряддя — медіальним її сегментом (рис. 2, 23).

Однолезова пилка для деревини з квадрата В 6 (1975 р.) підійшов до ножа з одним лезом з квадрата А 4 (1974 р.). Морфологічно, пилка є проксимальним кінцем середньої пластини, ніж — медіальним її сегментом (рис. 2, 25).

Різчик з одним лезом для деревини на ножі з одним лезом з квадрата Б 3 утворює аплікацію з дволезовим ножем з квадрата В 3 (1974 р.). Морфологічно, обидва знаряддя являють собою два медіальних сегменти однієї середньої пластини (рис. 2, 26).

Різчик з одним лезом для деревини з квадрата В 4 підійшов до дволезового ножа з того ж квадрата і дволезового ножа з квадрата Г 4 (1975 р.). Морфологічно — це три медіальних сегменти однієї середньої пластини (рис. 2, 22).

Скребачка на дволезовому стругальному ножі для кістки й рогу з квадрата А 2 підійшла до розвертки для кістки й рогу з квадрата Г 2 (1975 р.). Морфологічно, комбіноване знаряддя являє собою кінцеву скребачку на вкороченій пластині з ретушованим лівим краєм, розвертка — проксимальний кінець середньої пластини з ретушкою по лівому краю. Медіальний сегмент цієї пластини відсутній (рис. 2, 24).

Таким чином, реставровані знаряддя, що пов'язані з обробкою різних матеріалів, хоча і знайдені у деяких випадках на одному квадраті або суміжних, переважно розташовані на значно більшій відстані (до 6 м), ніж знаряддя, що зламані внаслідок роботи, частини яких, як правило, розміщуються не далі як на 1 м одна від одної.

Розташування на відстані одна від одної частин пластин та різні функції, які були надані цим частинам, як знаряддям за обробкою різних або однакових матеріалів, — все це свідчить про те, що цілі пластини фрагментувалися навмисно для одержання і більшої кількості заготовок для знарядь, і можливості вибору необхідної частини пластини для того чи іншого знаряддя. Навмисна фрагментація пластин відома і на інших пам'ятках. За допомогою методу ремонту на пізньопалеолітичній стоянці Федорівка в Приазов'ї було доведено спеціальне фрагментування пластин під час виготовлення типологічних виділених різців і скребачок⁴.

Таким чином, внаслідок зіставлення функціонально виділених знарядь з їх морфологічними типами, встановлено, що наявність комбінованих знарядь викликана неодноразовим використанням пластин як знарядь різного призначення. Комбіновані знаряддя, призначені для обробки якогось одного виду матеріалу, могли отримувати подвійну і навіть потрійну функцію в процесі роботи у визначений відтинок часу, необхідний для виконання усіх операцій різними інструментами для досягнення кінцевої мети, хоча і не обов'язково. Як зазначав А. К. Філіпов, «... археологічні предмети зовсім не є комбінованими чи поліфункціональними знаряддями, а свідчать лише про зміну одного активного елемента наступним протягом одного складного технологічного циклу»⁵. Комбіновані знаряддя, що поєднують в собі функції роботи з різними матеріалами, одержали іншу функцію через проміжок часу, який проходив після закінчення роботи знаряддям у його першопочатковій функції.

Зважаючи на те, що основна маса функціональних знарядь виготовлена з пластин, більш детальне їх вивчення показало, що перевага віддавалася не цілим пластинам, а їх фрагментам, і це було пов'язано з широким розвитком вкладишевої техніки наприкінці пізнього палеоліту.

Заходи з реконструкції вигляду фрагментованих у давнину цілих пластин з метою ремонту дозволили виявити знаряддя, які були зламані внаслідок роботи, і знаряддя, виготовлені з фрагментів цілих пластин. Для одних характерні одна і та ж функція та розташування на відстані до 1 м. Для інших — різні функції і, як правило, обробка різних матеріалів та розташування фрагментів на відстані від 1 до 6 м. На підставі аналізу функціональних знарядь та використання методів планіграфії і ремонту матеріалів стоянки Івашків VI встановлено, що в пізньому палеоліті фрагментування пластин відіграло своєрідну роль.

¹ Смольянинова С. П. Количественный анализ сколов на памятниках каменного века Побужья // Древнее Причерноморье. КС ОАО. — Одесса, 1994. — С. 9—14.

² Коробкова Г. Ф., Смольянинова С. П., Кизь Г. В. Позднепалеолитическая стоянка

Срединный Горб // Археологические памятники северо-западного Причерноморья. — К., 1982. — С. 5—18; Сапожникова Г. В. Взаимоотношение культур и хозяйственных комплексов финального палеолита и мезолита Южного Побужья. — Автореф. ... дисс. ... канд. ... ист. ... наук. — Л., 1986. — 16 с.; Сапожникова Г. В., Коробкова Г. Ф., Сапожников И. В. Хозяйство и культура населения Южного Побужья в позднем палеолите и мезолите. — Одесса — Санкт-Петербург, 1995. — 198 с.

³ Gamble C. An introduction to the living spaces of mobile peoples // Ethnoarchaeological Approaches to Mobile Campsites Hunter-Gatherer and Pastoralist Case Studies. International Monographs in Prehistory. — Ethnoarchaeological Series 1. — Michigan, 1991. — P. 16.

⁴ Кротова О. О., Ступак Д. В. Планіграфія та технологія обробки кременю пізньопалеолітичної стоянки Федорівка // Археологія. — № 3. — 1996. — С. 67, 70.

⁵ Филиппов А. К. Проблемы технического формообразования орудий труда в палеолите // Технология производства в эпоху палеолита. — Л., 1983. — С. 45.

С. П. Смольянинова

О ФРАГМЕНТАЦИИ ПЛАСТИН НА ПОЗДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКЕ ИВАШКОВО VI

Статья посвящена анализу фрагментированных в древности пластинчатых сколов позднепалеолитической стоянки Ивашково VI в Побужье в процессе их ремонтажа. На основе данных трассологии, морфологии и планиграфии рассматриваются вопросы фрагментации пластин.

S. P. Smol'yanynova

ON THE FRAGMENTATION OF PLATES IN THE LATE PALEOLITHIC AGE IVASHKOVO VI

Blades, which were fragmented in antiquity, of the late paleolithic site Ivashkovo VI in the Bug basin are analyzed in the process of their remontage. On the basis of data of tracology, morphology, and planigraphy, the questions related to fragmentation of the blades are considered.

Одержано 08.06.1999